

DE SISTA ROMARNES PALATS

Av professor AXEL BOËTHIUS

DEN lyckliga kejsartiden, 100-talet e. Kr., var det stora välståndets tid i det romerska riket. Det synes uppenbart, att privatkapitalism var dess dominerande organisationsform. Det var en individualismens och den upplysta härskarmaktens solbelysta tid. Den gamla motsättningen mellan kejsarmakt och aristokrati hörde historien till. Den senatsadel från rikets västra hälft, som Trajanus, Antoninus Pius och Hadrianus själva tillhörde, besjälades av samma anda som den förnyade kejsarmakten själv. Det hörde ej denna tid till — *non nostri saeculi est* — att ställa statsmakten i de mörka lidelsers tjänst, som hetsade mot de kristna, och att söka styrka därigenom. Ertappade kristna skulle visserligen straffas, men de kristna skulle ej efterspanas; den, som omvände sig, blev benådad; anonyma anklagelser upptogs ej. Så instruerar Trajanus själv Plinius d. y. (Epistulae 97). När en lovprisare som Aelius Aristides skall skildra Antoninus Pius' tid, får hans tal tonfall i släkt med Thukydidess skildring av Perikles. Världen har blivit en demokrati, styrd av sin bästa medborgare. Den är som en enda kommun, där alla de många landens bästa söner kallas att styra. Medborgarna fostras genom fester och föredömen till förfinad kultur. Alla städer tävla om att bli vackrast och mest inbjudande. Överallt finnas idrottsplatser, thermer, vattenledningar, tempel och kolonnader...

Vänder man sig från orden till resterna från denna tid över hela riket, måste man säga, att de motsvara, vad festtalen låta förvänta. Det är en lysande följd av monumentalbyggnader och nyttoarkitektur, som drar förbi — ej blott kejsarfora, tempel, thermer och akvedukter i Rom, ej blott sädesmagasin och hamnar i Ostia utan även och ej mindre monumentalbyggnader i Athen, Trajanus' tempel och andra stora anläggningar i Pergamon, hela praktfullt anlagda städer i Afrika som Timgad och imponerande mått och prakt i Syrien. Till denna glansfulla lösning av storstädernas arkitekturproblem sluta sig palats, sådana som kejsarnas

på Palatinen i Rom, och de romerska stormännens, främst från jordagodsens praktbyggen kända, individualistiska arkitekturlyx. Till bilden hör emellertid också en tegelklädd hyreshusarkitektur, av lagarna begränsad till omkring 20 meters höjd, som i soliditet, elegans och kapacitet överträffade, vad världen dittills hade sett. Fig. 1. Vi se den alltjämt framför oss i en rad dylika hyreshus, *insulae*, i Rom självt — till exempel det avbildade huset, som utgör stommen i kyrkan S. Giovanni e Paolo — över hela Ostia samt på *Forma Urbis*, fragmenten av den berömda marmorplanen över Rom omkring år 200 e. Kr. Man måste visserligen säga sig, att blott det solidaste bevarats, och att ruinerna ej med säkerhet röja de brister, som med tiden kunna ha vidlådit dessa hållfasta tegelklädda väggar. Tänka vi oss dem tagna i bruk, framträda även stora onöjaktigheter ur vår synpunkt sett i fråga om uppvärmning, vattentillförsel, avlopp, för att ej tala om hiss, bekväma trappor och dylikt. I alla dessa avseenden kommer man ej ens alltid så långt som i gamla höghus i de äldsta kvarteren i våra dagars Rom och italienska städer. Men — även så var skapelsen ett stort steg framåt i städernas utvecklingshistoria, bestämmande för framtiden ända inemot våra dagar i västerlandet och ett uttryck för det allmänna välståndet, den välbärgade småborgerligheten i Trajanus', Hadrianus', Antoninus Pius', Marcus Aurelius' och ännu Septimius Severus' romarrike.

Den så kallade soldatkejsartiden innebar en djupgående kris för hela denna ljusa värld. Omstörtningen, förberedd i flera decennier, tar full fart efter Septimius Severus' död 211 e. Kr. och fortgår sedan med ett revolutionsförlopp utan längre avbrott intill Diocletianus' tronbestigning 285.

En ny värld står då framför oss med vittgående statssocialism, född ur de långa krigens tvångsläge, och förgudad, ceremoniös härskarmakt i bjärtaste motsats mot en Augustus', en Trajanus' medborgerliga kejsartyp och liberalism. De nya männen saknade i flera fall varje djupare andel i antikens humana kulturtraditioner. De sökte stärka statsmakten genom att taga parti i religionskampen. Kristendomsförföljelserna teckna *ett* val, *ett* försök att svetsa samman riket genom ett uppbåd av konservativa lidelser. Konstantin den stores seger 312 e. Kr. och hans toleransedikt inneburo en motsatt lösning av problemen. Hans politik gjorde de statslösa, de kristna, till statsparti, som A. Alföldi nyligen skildrat i *The conversion of Constantine and pagan Rome* (Oxford 1948). På alla livets områden ställas vi liksom inför ett tidens nya

ansikte. H. P. L'Orange har i banbrytande arbeten *Studien zur Geschichte des Spättrömischen Porträts* (Oslo 1933), *Fra antikk til middelalder: fra legeme til symbol och Apotheosis in ancient portraiture* (Oslo 1947) visat oss, hur porträttkonsten tolkade det i stiliserade drag med en strävan från antikens idealiserade naturalism till expressiv symbolism. Detta var denna senantika konst, som efter lång tvekan skulle bli kyrkans och medeltidens val. Tiden var full av vacklan. Den utslitna hellenistisk-romerska naturalismen och dess traditionella vändningar behärskade länge den stora mängdens smak bland både hedningar och kristna. Aristokratien sökte skapa sig en utsökt, egen värld, skenvärld frestas man att säga, om man ej tänker på absoluta värden, ty dess ingredienser voro just det, som tiden för tillfället utmönstrade, förfinad, traditionell stil, individualistisk lyx och svärmeri för fädernas religion. Men mot både det ena och det andra stod kejsarmaktens propagandaspråk, »a creation in bronze of the awesome idea of the worldruler, vicegerent on earth of Sol or Jupiter», som Ch. Seltman säger i sin briljanta *Approach to Greek art* (1948). På monumentalarkitekturens område svarade emot detta sistnämnda en radikalt omorienterad byggnadskonst med föga eller intet av klassisk dekor i fasaderna, med ett strävt tegelklätt yttre, bestämt av byggnadens ändamål och interiörens krav — återigen den byggnadskonst, som skulle bli kyrkans val för dess basilikor, dess välvda baptisterier, då de kristna efter 312 e. Kr. öppet kunde skapa en egen monumentalarkitektur, och traditionerna från deras kult och dop i enskilda hus gingo upp i den.

Bland de olika makterna i denna sena och förrivna men dock även rikt skapande tid får ej den nyss nämnda, till nederlag i stunden dömda traditionalistiska klassicismen förgätas. De kristna biskoparna, kyrkomötenas beslut och de segrande massrörelserna kunna lätt undanskymma den och låta dess lågmältare, förfinade talan drunkna i kören av högre röster. Denna konservatism bevarade emellertid en tradition från Augustus' Rom och den lyckliga kejsartiden, som skulle verka bestämmande på den stora renässansen och leva i des medeltida förelöpare. På en punkt var den i den västromerska delen av riket även i samförstånd med sin tid, nämligen i sitt svärmeri för latinet. I den långa kulturkampen mellan grekiskt och romerskt, som till sist skulle utmynna i skilsmässan mellan väst- och östromersk stat och kyrka, hade latinet åter hävdad sin ställning; det var åter kulturens och rikets stora språk. Detta och kyrkofädernas kraftfyllda latin — senast karak-

teriserat i en ypperlig essay av professor Harald Hagendahl¹ — ge bakgrund åt dess dominerande ställning och auktoritet i katolska kyrkan. De äro ingen viljelös vaneprodukt. Till och med i östern, i »det nya Rom», som Konstantin grundade på 330-talet genom Konstantinopel, blev Rom förebilden och latinet riksspråk, som bland andra Henrik Zilliacus påvisat i sin undersökning *Zum Kampf der Weltsprachen im oströmischen Welt*.

Viktor Rydberg har skildrat den sena, hedniska överklasskulturen i *Den siste Athenaren*. Som professor Dag Norberg visat i en av de lärda och eleganta essayerna i Svenska humanistiska förbundets jubileumsskrift 1946 (Stockholm 1947), var emellertid Rom, delvis i kraft av den nyss nämnda latinska renässansen, i högre grad än Athen en högborg för den kämpande hedendomen. Därvid får dock ej dess djupa förankring i grekisk filosofi och dess studier av de båda världsspråkens författare — *auctores utriusque linguae* — förgätas. Ledande familjer och män som till exempel den berömde Quintus Aurelius Symmachus — ur vars stora bevarade brevsamling (7, 18) de nyss anförda orden härröra — hade även kommit från den grekiska rikshalvan.

Rom var emellertid ett kraftcentrum för denna kulturkonservatism. Där hade den även en uppenbar politisk innebörd. Dess kamp för det ärvda och forna förbands tydligen där med ekonomiska och individuella frihetssträvanden i en tid, som hotades av pauperisering, statskontroll och militärdiktatur. Därtill kom också fordran på allt större självstyrelse i Rom under senaten, sedan riksstyrelsen 330 flyttats till Konstantinopel. Johannes Sundvall har i *Abhandlungen zur Geschichte des ausgehenden Römertums*, (Helsingfors 1919) samlat fakta om ättlingarna till den sena senatsadel, som bar upp denna rörelse och som under 400—600-talen skulle brytas och förgå med riksorganisationen under folkvandringstidens strider. Den var tydligen till allra största delen en ny adel, med tanke på soldatkejsartidens omstörtning frestas man att säga en revolutionsadel, med tillskott från rikets olika delar. Det hör till den romerska traditionens historia, att den i provinserna och Rom så att säga adopterade en ny aristokrati. Trajanus var en företrädare för denna utveckling i den lyckliga kejsartidens västerländska rekryteringsskede och fredliga organiska form. Sep-

¹ Kyrkan och den världsliga bildningen i västerlandet under senantiken. Svenska Humanistiska förbundet. Jönköpingsstudier. Sthlm 1949. S. 71 ff. En annan nordisk framställning av stort värde finnes hos F. Blatt, *Oldkulturens undergang*. Köpenhamn 1937.

timius Severus stod för Afrika, hans gemål och närmaste efterträdare för Syrien, och soldatkejsarna representerade i stor utsträckning norra Balkan — dels som råa soldater, dels som medlemmar av dess överklass med högstämnd romersk nitälskan. Vissa av soldatkejsartidens kortlivade härskare som Decius, Claudius, Gothicus och Aurelianus kunna nämnas som betydande representer för denna nya romerska senatsadel. Deras porträtt utsäga det genom sin anslutning till den stora bildtradition med kärva romardrag, som utgår från den senrepublikanska porträttkonstens tolkning av det romerska.

I en kulturellt vida mer förfinad, aristokratiskt maniererad, ädel men andligt kräsen form står denna nya nyadels sista romare, som dessa rader söka teckna och ge bakgrund åt, för oss i skulpturfynd från Ostia, fig. 2, och skrifter sådana som Symmachus' (c:a 340—402) tal och redan citerade brev eller i de underhållande, högeligen lärda och antikvariska samtalen mellan detta sena senatstånds ledare Praetextatus, Symmachus och historikern Nicomachus Flavianus i Macrobius' *Saturnalia*. Den stora, senromerska kärleksdikten *Pervigilium Veneris*¹ kan ge en föreställning om den otvungna, livsvarma friskhet, som också kunde bryta fram mitt i allt det kräset traditionsbundna, formella och slitna i denna sena tid. Genom Guido Calzas utgrävningar i Ostia ha vi nu även fått bilder och märkliga ansikten från denna krets; det starkaste intrycket av dem är traditionsbundna romartogor, grekiska filosofskägg och trötta eller svärmiska miner, präglade av romartradition eller av tidens mystik och svärmeri, som L'Orange förstått i konsten, Martin P. Nilsson gripande tecknat i *Grekisk religiositet*. Det är män tyngda av en gammal kultur, präglade av splittringen i dess upplösningstider, vi se framför oss. I ett veristiskt porträtt, en senfödd *togatus*, har Raissa Calza velat igenkänna Symmachus själv, medan den nuvarande ledaren av arbetena i Ostia, Giovanni Becatti, lancerat ett annat stormansnamn från 300-talet, Ragonius Vincentius Celsus, i de banbrytande uppsatser i *Bollettino d'Arte* 1948 (Case Ostiensi del tardo impero. S. 102 ff. och 197 ff.), i vilka han publicerat samtliga här behandlade fynd från herremännens palats, *domus*, i Ostia (fig. 2).

Hur underbart stämma ej dessa bilder överens med hela stämningen i Symmachus' brev och hos Macrobius, som Norberg träffande tolkat, med de ceremoniösa umgängesformerna, de formella

¹ Tolkad av Stig Lindqvist och Krister Wickman i *Ord och Bild* 1945, s. 305, och av Ernst Ludwig Curtius i *Merkur* 1948, s. 69.

biljetterna, som man utväxlade, med strävan efter romersk hållning i medveten motsats mot »den otålighet, som utmärker de vekliga grekerna» (här må inskjutas, att man har motsvarande arsenal av omdömen om romarna på den grekiska sidan ända från första årh. e. Kr.). Vi se av breven, hur man ansträngde sig för att fylla de gamla prästerliga ämbetenas förpliktelser och de nedärvda kraven på skådespel med djur från rikets alla hörn och krigsfångar, som kunde leverera strider på arenan »fullt värdiga förebilderna från forna dagar». Det hela är begripligt blott om man för sig levandegör bakgrunden i den lyckliga kejsartiden, dess Rom och dess frihet, som för dessa sena generationer hägrade bortom tidens tvång och omstörtningar, så som inledningsvis antytts. Till den allmänna traditionalismen kom i viss mån motstridiga andliga rörelser, å ena sidan det religiösa livets förskjutning till svärmisk hinsidesträngtan, å den andra försvaret *för* fädernas tro, som skapat, som räddat Rom i tusen skiften och mer än tusen år, och *för* friheten att följa dess väg vid sökandet av det högsta. Det är upplyst religionsfrihet, det här gäller, ej längre kamp mot kristendomen. Det är fridsröster, som dock möttes av röststarka krav på fullständig underkastelse under kyrkan från biskoparnas sida; hos dem fanns intet av Tegnér's med dessa sena försonliga romartankar djupt besläktade

»Ack vad gör det hur vi kalla
denna far som dock är vår?
Vad tillfälligt är må falla,
det väsentliga består.
Männ' den vise med sin lära
än så djup, så konstigt byggd,
kommer världens Gud mer nära
än den vilde med sin dygd.»

»Det är rätt och billigt», säger Symmachus år 384 e. Kr., i sitt stora försvarstal för bilden av segergudinnan i Senatens Curia (Relationes 3, 10), »att betrakta det, som alla dyrka, som ett och det samma. Vi blicka mot samma stjärnor, himlen är gemensam, samma värld välver sig över oss: vad spelar det då för roll, efter vilken lära var och en söker efter sanningen? På en enda väg kan man ej komma fram till ett så stort mysterium» (Norbergs översättning).

Kring detta tänkande, dessa traditioner och detta ståndsbundna umgängesliv i stelnade former på 300-talet e. Kr. teckna breven en yttre ram. Det är tydligt, att denna adel dels levde av sina

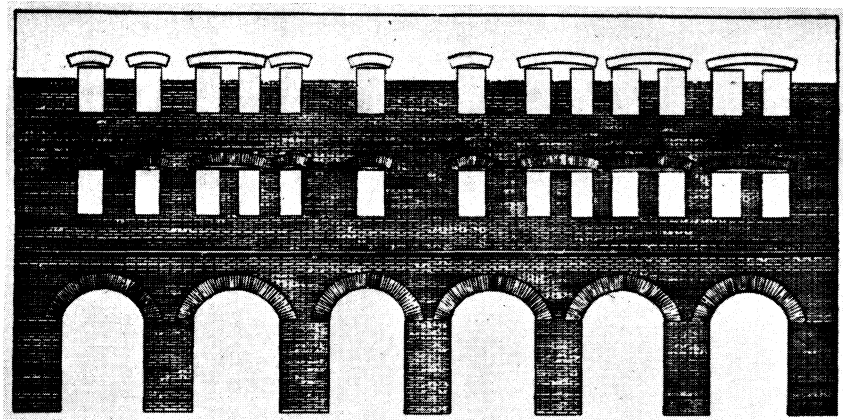

Fig. 1. Romerskt hyreshus, »insula», i kyrkan S. Giovanni e Paolo i Rom.

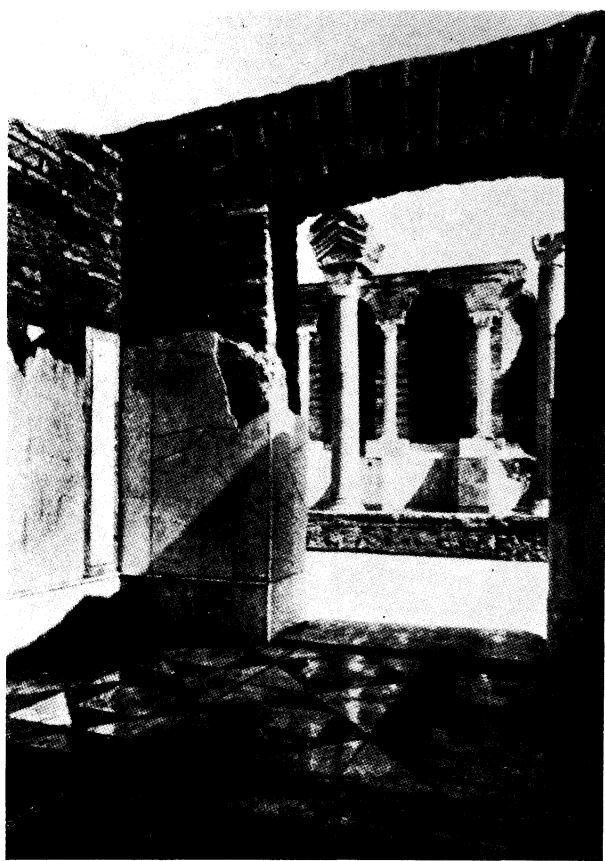

Fig. 4. Domus di Amore e Psiche i Ostia. Utsikt från rum E genom salen B mot trädgårdssalen I.

Fig. 2. Romersk senatsaristokrat från 300-talet e. Kr.
Museet i Ostia.

italiska gods, dels på sin andel i medelhavshandeln, särskilt livsmedelsimporten, vars svårigheter ofta återkomma i breven. Väggmålningar i Trebius Justus-graven vid Via Latina och i Ostia, ypperligt tolkade av Becatti, visa oss lantbönderna, som komma med godsens produkter. Och i Symmachus' brev se vi lyxen i de rika herrarnas palats skymta; marmortrappor omtalas; olika marmorsorter i brokig växling och kolonner av bithynisk marmor eller helt liknande sådan fulländade lyxen (Epist. 1, 12). Målaren Lucilius nämnes upprepade gånger med sirligt, lärt beröm och väl beräknad ordknapphet (2, 2; 8, 50). Dubbelportiker (2, 60), badanläggningar (7, 18), mosaiker av förut aldrig ernådd kvalitet (8, 42) skymta i breven, kort sagt, en »byggnadssjuka» (*morbis fabricatoris*), som också sträckte sig till intresse för stadens utstyrsel (9, 136).

* * *

Det hör till de senare årens intressantaste konsthistoriska nyheter, att Calzas utgrävningar i Ostia mot den fascinerande litterära bilden av de sista romarna ställt ej blott nyfunna porträtt utan även deras palats och hela den 300-talets byggnadslyx, varom de anförda breven tala. Det är en arkeologisk kommentering till texterna utan like, ett nytt kapitel konsthistoria, som vi ha framför oss i Giovanni Becattis redan omnämnda, alldeles utmärkt väl gjorda preliminära publikation. Och dateringen, som nyss angavs, är därvid given redan genom denna förberedande överblicks redovisning av daterbara inskrifter från begravningsplatserna, som använts som byggnadsmaterial och andra bevisande indicier. Överhuvud taget kan Becattis framställning med dess noggranna arkeologiska argumentering, dess kulturhistoriska bredd och rikliga, träffande hänvisningar till senantik litteratur gälla som ett utmärkt prov på vad den yngre generationen arkeologer i Italien just nu eftersträva och förmå.

300-talets herremannahus visa sig ha nya och vida mer växlande typer än till exempel den äldre kejsartidens atrie- och peristylhus, sådana vi känna dem från Pompeji. Man kan emellertid också hos dem fastställa vissa gemensamma drag.

De ha i de flesta fall byggts in i tegelklädda hyreshus från 100- och 200-talen, sådana som den redan omtalade »insula'n» i S. Giovanni e Paolo fig. 1. Det är överraskande att se det förnäma herremannahuset på detta sätt helt eller delvis usurpera den ro-

merska nyttoarkitekturens kanske allra främsta skapelse, det kollektiva hyreshuset med dess rad av verkstäder och butiker i bottenvåningen. Här möter givetvis också ett nationalekonomiskt problem av stort intresse. Motsatsen mellan herremannahuset, *domus*, och hyreshuset, *insulae*, är också ytterst intressant. Den romerska insulan var öppen mot gatan genom fönsterrader, rader av öppna butiker och verkstäder och direkta trappor till de övre våningarna. Gatan var hyreshusets ljuskälla. Det utgjorde en del av dess liv och stod vidöppet mot sin gata. Palatsets princip var den rakt motsatta, sluten fasad mot gatan och inre ljuskällor,

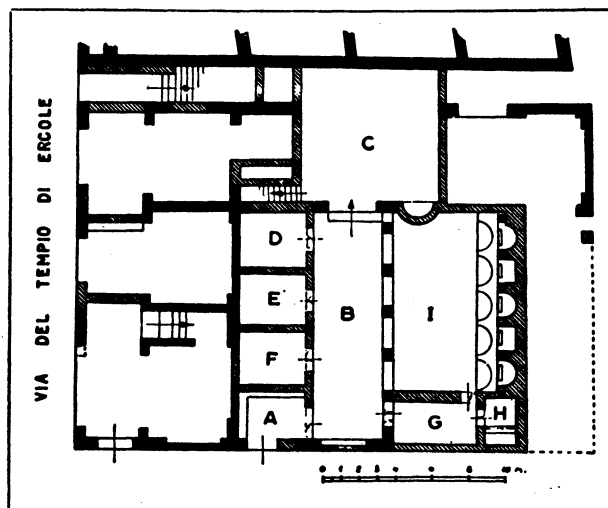

Fig. 3.

peristylträdgårdar lika klostrens chiostri och gammaldags atrier med takljus. När nu ett hyreshus togs i bruk för en aristokratbostad av 300-talets typ, bibehöll man oftast ett antal verkstäder och butiker mot någon av de omgivande gatorna. Det förblev husets produktiva del. I de delar av insula'n, som skulle omdanas till palats, slötos däremot alla öppningar mot gatan utom en huvudingång. A fig. 3. I »Domus di Amore e Psiche», som jag här valt som prov, ha två tredjedelar av insulan omformats med 300-talets typiska murverk. I det inre öppnar sig en stor central sal (B). Vid dess övre kortända ligger ett dominerande praktrum (C). I andra hus är den vidöppna ingången till detta försedd med kolonner. Denna salong motsvarar de gamla romerska atrie- och peristylhusens och kejsarpalatsens *tablina* och har även traditioner

från det gamla grekiska husets megaron eller oecus. Den stora salen B är åt höger (öster) öppen mot en sal utan tak, med en sockel med buktad fasad och anordningar för blomsterinsättningar och rinnande vatten längs östra långväggen. Fig. 4. På samma sätt såg man i kejsarpalatsets matsal på Palatinen genom stora, låga fönster ut mot vatten och grönska. I palatsen i Ostia äro salar under bar himmel av denna typ den egentliga ljuskällan och ersätta således äldre tiders palatsperistyls och atriers. Helomvändningen är gjord från det utåtvända nyttobetonade, solida kollektivhuset till denna inåtvända sirliga prakt med skymning och svalka för heta sydländska sommardagar. Överallt i salarna stannar man också inför detsamma, som Symmachusbreven skildra, marmoröverklädnad, dyrbara kolonner, mästerligt sammanfogade golv av olika marmorsorter, om vilka man ännu efter mer än 1500 år frestas använda Symmachus' ord: *compago solidum mentitur* (Epist. 1, 12), hopfogningen ger ett falskt sken av att vara ett stycke. Till detta komma konstverken — i det här omtalade huset Amor och Psyche — med vittnesbörd om ägarnas klassicism.

I ett palats, kallat Domus della Fortuna Annonaria efter ett skulpturfynd, ser man en peristyl som central ljuskälla. Eljest har man i regel övergivit de traditionella ljusgårdarna, peristylerna och givetvis de gammalmodiga atrierna för överljus-salarna med trädgårdsanordningar av nyss beskrivet slag. Oberoende av planlösningen möter man i hus efter hus precis samma slutenhet utåt, samma i dåtida arkitektur ofta eftersträfvade kontrast mellan sträv odekorerad fasad och rikedom inåt, samma marmorlyx, samma klassicism i kapital och konstval — i Domus del Ninfeo, Domus dei Dioscuri, delle colonne, della caupona, del protiro, dei pesci och Domus del pozzo för att nämna Calzas namn på ytterligare några av de viktigaste bland dem.

Även i smärre hus, där palatsinteriören blott kunnat genomföras i ringa mån, sådana som Domus sul decumano och Domus su Via degli Augustali, ser man strävan efter samma grundelement, samma avlånga huvudrum belyst från en trädgårdssal med vattenfall, samma anordning med ett övre rum (tablinum) med kolonner i den vidöppna ingången, samma marmorprakt på golven. I Domus dei Dioscuri möta vi — återigen som i Symmachus' brev — ett lyxfullt privatbad med kallrum (*frigidarium*) och cirkelrund bassäng (*baptisterium*), varmluftrum (*calidarium*) och förrum eller rättare sagt påklädningsrum.

En särskilt älskad elegant arkitekturform var triforiet, en bred

ingång med ett par rikt utformade runda eller fyrssidiga, oklassiskt smäckra pelare, bärande tre archivolter. Anordningen användes vid smärre kabinett, vättande mot huvudrummet. I Domus della Fortuna Annonaria är den också tagen i bruk för ingången till tablinum vid peristylen, som i detta hus ej givit vika för tidens särskilda, nya modeform, den avlångfyrkantiga salen med trädgård och vattensorl vid sin sida. Peristylen med sin rikt belysta trädgård och vattenbassäng, marmorlyxen, statyerna i tablinums nischer och den sirliga, moderna anordningen av ingången skapa en charmerande enhet, en förening av nedärvd peristylarkitektur och nya förkonstlat oklassiska prydnadsformer. Målningar från de romerska godsägarnas palats i Norra Afrika visa även hur populär anordningen med tre arkivolter, två lägre och en högre, central arkivolt, burna av slanka pelare blivit. I Symmachus-breven talades ej blott om fina effekter av olika, sammanfogade marmorsorter, opus sectile, utan även om utsökta mosaikarbeten. Också detta senare belysa 300-talspalatsen i Ostia, främst Domus dei Dioscuri. Färgrika mosaikgolv avbilda dioskurerna och havens gudomligheter och djur, tecknade med stora, liksom våglik sugande linjer, omgivande Venus, som stiger ur havets djup.

Så långt har allt rört sig inom den hedniska kulturtraditionens ram om ock med stora modernismer i grundplanen, nymodiga triforier, talrika absider, som måhända uppförts för *stibadia*, halvrunda gästbudsbänkar, sådana som katakombmålningarna visa, och som i dessa sena tider undanträngde de traditionella triklinierna. Men man kan dock givetvis ej vara helt viss om att i dessa hus endast röra sig i de hedniska senats- och rikemannakretsarna. De kristna ståndsbröderna sökte samma lyx och samma utstyrsel. Vid de senare utgrävningarna i Ostia har en kristen basilika från slutet av 300-talet frilagts.¹ Liber Pontificalis omtalar en basilika från Konstantins tid »in civitate Hostia». Fynden visa kort sagt, att kristna kretsar funnos i 300-talets Ostia. Becatti ifrågasätter, att ett av de frilagda palatsen skulle ha haft kristna ägare, nämligen Domus dei pesci. En absidal vattencistern har där inrättats i den centrala salen. Den skär över randen på ett äldre kvadratisk impluvium i salens mitt; i sin botten har den en bild av en fisk, det kristna dopets symbol. Såväl denna bild som själva bassängen och dess förbindelse med det bakomliggande rummet talar för att vi här se framför oss en av de ofta omtalade tidiga

¹ Becatti, *anf. arb.*, s. 201. Calza, Pontificia Accademia. Rendiconti 16 (1940), s. 63 ff; 17 (1941—42), s. 135 ff.

dopbassängerna i enskilda hus, vilka i många fall senare övergått till kristna kultlokaler, givit dem sitt profana namn, baptisterium, och även sin form. Erik Sjöqvist har behandlat denna utveckling i en synnerligen betydelsefull studie över de kristna baptisteriernas olika ursprung i Svenska Rominstitutets skrifter (12, 1946, sid. 135 f.). Tanken att vi i Domus dei pesci skulle stå inför en dopbassäng i ett enskilt hus och således se en sådan kultlokal från tiden före den kristna arkitekturens fixerade former, kan måhända sägas få ett visst stöd även genom mosaikgolvet i husets vestibul, som framställer fiskar och en kalk.

När dessa fynd från Ostia väl givit oss en samlad bild av denna sena lyx och dess nya, eleganta former, ställes mångt och mycket i tidigare känt material in i ett begripligare sammanhang. Till villorna i Afrika har här redan hänvisats. Lyxen i de romerska villorna i skilda delar av riket erbjuder överhuvud taget paralleller. Becatti framhåller träffande, att en Sidonius Apollinaris' beskrivningar av palatsarkitektur i Gallien (t. ex. 20, 136 ff.) med rinnande vatten och marmorprakt m. m. belysas av fynden i Ostia. Att palatsarkitekturen i fråga hörde Rom till är självklart. Ostia var seklerna igenom en integrerande del av Stor-Rom utan några som helst påvisbara särdrag. Det har emellertid sitt intresse, att vi ha ett direkt belägg därpå från Rom självt i de ombyggnader, som företagits i soldatmartyrerna Johannes och Paulus' hus på Caelius. Fig. 1. Denna vida bekanta byggnad, som omkring 400 av senatoren Pammachus omdanades till kyrka, Titulus Byzantis och slutligen fick de två helgonens namn, S. Giovanni e Paolo, var i sin första period en vanlig romersk *insula* med dess solida, tegelklädda nyttoprägel. Husets andra period innebar omdaning till ett mot gatan slutet privatpalats med målningar, rikare interiör och en lång, smal ljusgård i det inre, som alltjämt prydes av Roms största bevarade antika väggmålning på övre kortväggen. Den är en del av en utstyrsel med nischer, kolonner och anordningar för rinnande vatten som i palatsen i Ostia. Fynden i Ostia ha ställt byggnadens intressantaste, andra period i ett stort sammanhang och skänkt den ett nytt intresse.

Så ha Calzas forskningar under hans sista år i arkitekturens, konstens, och bostadslyxens historia infört ett förut okänt kapitel, fängslande i och för sig men ej minst genom dess uppenbara samband med 300-talets romerska kulturpersonligheter. Vi ha återfått dessa sista romares förfinade överklassmiljö. Liksom Ciceros beskrivningar av villorna, där hans samtal höllos, och miljöteck-

ningarna i Platons dialoger levandegöras av arkeologiska fynd, så röra vi oss nu i Ostia i samma sorts omgivningar, som omgävo Macrobius' Saturnalia och de sista romarnas strid och svärmeri för deras forna Rom.

Kring denna stora konst- och kulturhistoriska upptäckt samla sig nya frågor. I dessa domus' inre har klassisk dekor kommit till riklig användning. Ej mindre påfallande äro emellertid modernismerna. Framför allt har, som ovan sagts, införts en grundplan, som trots en viss anknytning till äldre romerska tablina och i vissa fall peristylar radikalt förändrats. Här möter vidare i romersk arkitektur på en tid, då Konstantinopel ännu imiterade Rom, element sådana som de trekopplade arkivolterna med sina travertinplattor mellan kapitäl och tegelvägg och annat, som skulle spela stor roll i den särpräglad byzantinska utvecklingen, och som man måhända varit benägen att anse som typiska för denna. Den rörligare upplösningen av de klassiska arkitektursystemen, som romarna så länge bevarat, sker redan i denna nyuppdagade romerska palatsarkitektur. Å andra sidan är det klart, att denna nya stil framträder som något oförmedlat nytt i Rom. Den verkade där men var tydligen ej romersk. Ute i Syriens rika värld, i dess blomstringstid från den lyckliga kejsartiden och framåt genom 200-talet, på hellenismens gamla mark, synes denna praktfulla bostadsarkitektur ha sitt upphov. Där har denna samlingsform för antikens arv på detta område tydligen skapats. Becatti åberopar å ena sidan den berömde 300-tals rhetorn Libanios beskrivningar men kan å den andra sidan även här mot den litterära källan ställa arkeologiskt material. De amerikanska utgrävningarna i Antiochia har frilagt en rad palats, preliminärt publicerade i *Antioch on the Orontes* 3 (1941), som alldeles ofrånkomligt framstå som förebild och ursprungsmiljö för den palatstyp och den lyx, som möter i 300-talets Ostia. Konstantinopel har troligen fått den med allt annat från Rom, men den nya upptäckten förskjuter dock hela frågeställningen. Bakgrunden är ej Rom utan hela rikets penningadel. De senantika palatsen voro en del av hellenismen, som spreds från hellenismens gamla huvudstäder i deras rika romerska skede.

Denna härledning eller försiktigare uttryckt detta ofrånkomliga samband återför tanken till den romerska överklass, som bebodde dessa sena palats i Ostia och Rom. Den ställer den senfödde togaklädde romaren i marmor från Ostia, de oförgätliga, svärmiska sena ansiktena, en Symmachus med hellenism och ur graven åter-

kallad romaranda i deras stora internationella sammanhang. Det hör till bilden av dem, att de ej återupplivade den gamla romerska palatsarkitekturen. De levde sitt romarliv i den hellenistiska prakt, som litterära källor läto Viktor Rydberg ana kring sin sista athenare, och som vi nu se framför oss i Antiochia, i Ostia. Det är en del av den sena tiden, trasig om man så vill, oviss mitt i all traditionalism — men skapande en ny form, som organiskt levde in i och bestämde medeltiden. På palatsarkitekturens område kan den måhända tydligast förnimmas som bakgrund och ursprung i Venedigs palats med deras tradition från Bysans och Rom.
